

De Renkumse Heidevelden

De Renkumse Heidevelden

ruzie tussen Renkum en Gelderland in de 17de eeuw

door

Mathilde Maijer

en

Geert Nijland

Wageningen, 2021

Copyright © Mathilde Maijer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd of verzonden in enigerlei vorm of via enig medium, elektronisch of mechanisch, inclusief fotokopiëren, het maken van opnamen, of door elke informatiedrager en opvraagbaar systeem, zonder schriftelijke toestemming van de schrijvers.

Tweede druk 2022

ISBN: 9789464351675

Uitgegeven in eigen beheer

Wageningen

www.landschaplopen.com

www.gonijland.wordpress.com

Trefwoorden: 17de eeuw, bijenhouderij, heidevelden, Hof van Gelderland, landrecht, Renkum, transcriptie

Inhoud

De Renkumse Heidevelden	3
Inhoud	5
Voorwoord.....	9
De stukken	11
Overzicht	11
De transcriptie.....	11
1 De eerste brief van Daniel 't Zas.....	13
Waar gaat dit over?.....	14
Het gebied	17
Het Renkumse Veld	17
De Paelberg	17
Del en duin	18
De Hartensebeek.....	18
Harten.....	20
De Vossenweg	20
Kaarten van de Paelberg	21
De kaart van Bernard Kempinck uit 1610.....	21
De kaart van Jan van Call uit 1656.....	28
De zaak	31
Hoofdpersonen.....	33
Eiser	33
Gedaagden	35
Overheidsfunctionarissen	35
Bijen.....	37
De Georgica	37

De immenstede	38
Film over bijenhouden	39
Het Bieboek	40
2 De aanklacht door de momber	41
1635: Aanklacht en eis door de momber	42
1631: A Verzoek om stukken aan te leveren.....	44
1635: B Kaart van Nicolaes van Geelkercken	44
1633: C Getuigenis van pachter Gijsbert Aertsen	45
1633: D Getuigenis van pachter Guert Evertsen	46
1610: E Verklaring van de schout van Ede	47
1632: F Getuigenis van Bon Pinteau.....	49
Schapen	53
Veluwse Heideschapen	53
De Scheper	54
3 De tweede aanklacht door de momber	55
1633: A De tweede brief van Daniel 't Zas	57
1634: Memorie van de momber	58
1633: B Verzoek om stukken aan te leveren.....	63
1634: C De schout van Renkum moet de bijenkorf van Henrik Petersen vergoeden	63
De Ginkelsekolk	64
4 De verdediging van Renkum.....	65
1641: Inventaris van stukken	66
1634: Het verweer op de aanklacht	66
1631: A Acht getuigen	68
1597: B Heidebrand.....	71
De Sandr van Renkum	74
Geomorfologische kaart.....	74
Bodemkaart.....	76

5 Het antwoord van de momber	79
1641: Inventaris van stukken	80
1641: Reactie van de momber op de verdediging	80
1641: B Tweede getuigenis van pachter Guert Evertsen	86
1631: F Kaart van Nicolaes van Geelkercken	87
1632: G Getuigenis van Lubbert Willemsen	88
1631: H Over de ontginning van een heideveld	89
K Q: andere bewijsstukken	90
De sprengen in het beekdal	91
Spreng en opgeleide beek	93
Stuifzand	95
6 Het slotverweer van Renkum	97
1641: Verweer van de gedaagden	98
1633: A Nog drie getuigen van de gedaagden	102
De paal en het vijflandenpunt	105
7 De uitspraak in 1642	107
8 De oogenschijn	109
1645: Titelblad	109
1644: Het verbaal van het werkbezoek	110
1644: A Vier getuigen van de momber	111
1644: B De eerste getuige van de gedaagden	113
1644: C De tweede getuige van de gedaagden	114
De route van de oogenschijn	117
Wandelroute door de Paelberg	121
Grafheuvel COT-5	122
9 De uitspraak in 1645	129
Latijnse juridische termen	131
Nederlandse verouderde woorden	133

Index	135
Bronnen	141
Archiefstukken.....	141
Kaarten	141
Literatuur.....	142
Websites.....	142
Dankwoord	143

Voorwoord

U heeft een document in handen dat grotendeels bestaat uit een letterlijke transcriptie van een proces dat van 1631 tot 1645 is gevoerd tussen Renkum en de Staten van Gelderland over de Renkumse Heidevelden.

De originele stukken van dit proces liggen in het Gelders Archief in Arnhem. Ze zijn ontoegankelijk en deels moeilijk leesbaar. Sowieso is de originele tekst niet doorzoekbaar. Omdat het een interessant verhaal is dat een blik geeft in het landgebruik van die tijd, heeft Mathilde de tekst getranscribeerd.

We plaatsen deze transcriptie in een context die volgens ons het geheel verrassend toegankelijk maakt.

Ten eerste begeleiden we de lezer door uitleg van het gebied en de zaak en een inleiding bij elke nieuwe fase in het proces.

Ten tweede gaan we zelf kijken. We hebben een wandelroute uitgezet door het *questieuse* gebied. Voor wie niet gaat wandelen, geven tekeningen en foto's een beeld hoe het gebied eruit gezien moet hebben in de 17de eeuw.

Ten derde geven we de landschappelijke context van het proces: we kijken naar stuwwallen en sandr, duinen en stuifzand, beekdal en watermolens, naar wegen en wallen, palen en kuilen.

Tenslotte geven we een verklarende lijst van Latijnse juridische termen, Nederlandse verouderde woorden en een uitgebreide index op allerlei mogelijke namen en woorden in de transcriptie en begeleidende teksten.

Geert
Mathilde

De stukken

Overzicht

De stukken van dit proces liggen in het Gelders Archief, archief van het Hof van Gelre en Zutphen 0124, verspreid over de procesdossiers 5163 en 5218 en de sententiën 4885 en 4887.

De eerste brief van Daniel 't Zas, de aanklacht van de momber en de bijbehorende stukken plus de tweede kaart van Nicolaes van Geelkercken is inventarisnummer 5163, jaar 1638, scan 995 tot en met 1031.

De tweede brief, tweede aanklacht door de momber en alles wat er na komt, inclusief de eerste kaart¹ van Nicolaes van Geelkercken, is inventarisnummer 5218, jaar 1645 scan 304 tot en met 490. Een deel zijn kopieën van getuigenverklaringen uit het eerste deel van het proces.

De uitspraken van processen zijn bij elkaar opgeschreven in dikke boeken met Sententiën.

De sententie uit 1642 is te vinden in het Gelders Archief in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen 0124, inventarisnummer 4885, sententiën van 1639 tot en met 1642 scan 0240 en 0241.

De sententie uit 1645 is te vinden in het Gelders Archief in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen 0124, inventarisnummer 4887, sententiën van 1644 tot en met 1647 scan 0058 en 0059.

De transcriptie

Ik heb zelf de meest toegankelijke volgorde bepaald van dit materiaal. Niet alleen liggen de stukken verspreid over vier achiefnummers, ook de volgorde van de processtukken is onlogisch. Deels komt dat omdat bij het proces partijen met oude stukken op de proppen komen om hun gelijk te bewijzen. Deels komt het omdat de stukken niet chronologisch zijn ingeboekt. Deels komt het tenslotte omdat bij archivering altijd achterin

¹ De kaarten van Van Geelkercken zitten op de verkeerde plek in het archief. De eerste kaart zit bij fase twee van het proces en de tweede kaart zit bij het eerste deel.

begonnen wordt. Logisch, maar verwarrend voor iemand die het proces 400 jaar later wil teruglezen. Uiteraard heb ik wel de originele scannummers vermeld zodat elk stuk in het archief te vinden is.

Ik heb een uitgebreide index opgenomen. In deze index heb ik spellingen gestandaardiseerd. Twee voorbeelden: de hoofdpersoon, bosmeester Daniel 't Zas, komt in de stukken voor als Daniel Sas, Daniel 't Sas, Daniel Zas en Daniel 't Zas. Ik heb in de transcriptie deze spellingen aangehouden, maar ze in de index samengevoegd onder Daniel 't Zas. Dit geldt ook voor andere namen zoals Renckum, Renkum, Rencum, Rencom, Renckom, Renkom, Redinchem en Redechom.

Ik ben zo dicht mogelijk bij de originele tekst gebleven. Ik heb geen spelling gemoderniseerd en de oude tekst niet in hedendaags Nederlands vertaald. Wel heb ik afkortingen uitgeschreven als ik daarover geen twijfel had en uitschrijven het lezen gemakkelijk zou maken. Ik heb hier en daar leestekens toegevoegd, en de tekst waar nodig in alinea's ingedeeld. Woorden die apart zijn geschreven maar die wij aan elkaar schrijven, heb ik als een woord geschreven als dat het lezen gemakkelijker maakt. Mijn eigen opmerkingen, bijvoorbeeld als een bladzijde ontbreekt in het archief, dubbelgevouwen is of het papier is gescheurd, zijn [tussen teksthaken] geplaatst.

Een deel van de tekst is slecht leesbaar: de onderste helft van veel bladzijden is vervaagd. Sommige bladzijden hebben watervlekken. Er zitten lastig leesbare handschriften tussen. Woorden die ik niet kan lezen heb ik aangegeven met xx aan het begin of het eind van een woord of xxx als ik er niets van kon maken. Als ik er wel iets van kon maken omdat dezelfde tekst elders ook voorkomt, heb ik mijn versie [tussen teksthaken] gezet.

Verder heb ik geen wijzigingen in de tekst aangebracht.

Mijn bedoeling is dat dit document als brontekst gebruikt kan worden door iedereen die geïnteresseerd is in rechtspraak in de 17de eeuw, de geschiedenis van Renkum, het gebruik van heidevelden, bijenhouderij, of misschien wel in verschillende spellingen van veldnamen en persoonsnamen.

Mathilde

1 De eerste brief van Daniel 't Zas

De ruzie begint in 1630 als de schout van Renkum bijenkorven neerzet op het Renkumse Veld en daarover geen vergoeding betaalt aan bosmeester Daniel 't Zas. Ook weigeren de schout en inwoners van Renkum te betalen voor het drijven van schapen op het Renkumse Veld.

Daniel 't Zas schrijft hierover een brief aan de Rekenkamer. De Rekenkamer antwoordt dat de momber contact zal opnemen. Het stuk is te vinden in GA 0124 5163 scan 995.

C

Aende Eerste ende andere van de Reeckeninge in Gelderlandt.

Mijn Heeren

Heeft reverentelick toe verstaen Daniel 't Zas boschmeester woe dat de heeren staten deser Furstendombs onder anderen toe comen, die gemene heetvelden² in Veluwen gelegen. In voegen dat suppliant in sijne qualiteit³, vanwege des heeren van ijdere drifte schapen jaerlicx treckt⁴ een hamel⁵, ende alsoo wel nijmant daer van vrij is⁶.

Ten ware hij speciale exemptie konde bewijzen, soo ist nochtans, dat nijet alleene den scholtis van Renckom sich heeft laten gelusten in september anno 1630 buijten kenisse van suppliant ende sonder hem nae behooren te erkennen, inde Renckomse heetvelden te stellen seeckere immen⁷.

Waer van suppliant nomine officij een korff wegh halende⁸, denselven een halff jaer daer naer bij den scholtis eiggener autoriteijtt wederom onthaelt. Maer oock daer beneffen die van Renckom ten onrechte sigh

² gemene heetvelden = openbare heidevelden

³ de schrijver van de brief (Daniel 't Zas) in zijn functie als bosmeester

⁴ over iedere schaapskudde in een openbaar veld moet jaarlijks een hamel betaald worden.

⁵ hamel = gecastreerd schaap

⁶ niemand uitgezonderd

⁷ immen = bijen

⁸ over het zetten van bijenkorven op het openbare veld moet jaarlijks een vergoeding betaald worden, anders haalt de bosmeester een korf weg als boete.

weijgerich naecken, voor ijder drifte aen suppliant een hamel te betalen⁹.

T welck alsoo streckt tot nadeel van de Lantschap, wordt suppliant gedt ende amptshalve gelast sulcx aen V Edele te remonstreren, ten eijnde tot voorstandt van des heeren recht ende gerechticheijt hier inne moge worden versien nae behooren, dit doende.

--

Het antwoord van de Rekenkamer op deze brief staat in de kantlijn gekriebeld:

Die van der Reeckeninge in Gelderlandt gesien hebbende dese requeste ordinieren hiermede Dr. Diderick Schutte momber deser landtschap om sich mit supplienten te voegen tot voorstant vanden hoogheijt over de heetvelden deses Vorstendoms en Graeffschaps gegeven inde Caemer van der Reeckeninge t' Arnhem des 15 Julij 1631.

D. van de Sande 1631

Waar gaat dit over?

Waar gaat deze brief uit 1630 of 1631 over? Het eenvoudige antwoord is: over bijen en schapen van inwoners van Renkum op het Renkumse Veld. Het achterliggende antwoord is: over de vraag wie de eigenaar is van de heidevelden ten noorden van Renkum. Waren die van Renkum of waren die van de Staten van Gelderland?

En daar hadden ze dus ruzie over...

⁹ De inwoners van Renkum weigeren om over hun schaapskuddes op het openbare veld een hamel te betalen.

